

YAQUB YAQUBOV

deputychairman@qesam.org

TERRORİZM VƏ BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏR (ERMƏNİ TERRORUNUN FAKTLARI ƏSASINDA)

“Terror” məfhumunun dildə hər gün istifadə edilən mənasından daha geniş bir anlamı var. Günümüzdə “terror” məfhumu adətən radikal ideoloji qruplar tərəfindən aparılan silahlı mübarizəni ifadə edir. “Terror” sözünün tərcüməsi “qorxutma” mənasına gəlir. Ancaq bu qorxutma olduqca böyük həcmlidir və insanların bütün həyatını əhatə edəcək qədər bir qorxu vəziyyətini və təzyiq göstərməyi ifadə edir. Terror insanları ruh düşkünlüyünə salmaq yolu ilə onlara müəyyən düşüncə və davranışları mənimsəmək üçün ağır və sistemli bir qorxunu və bu qorxuya səbəb ola biləcək hər cür təcavüzkar metodu əhatə edir. Ancaq bu vəziyyətdə terrorun istiqamətləndiyi hədəf dolayısı yolla və ya birbaşa xalqın özüdür. Bir terror təşkilatı xalqı öz yanına çəkə bilmək üçün güc tətbiq edir. Əldə edəcəyi qorxunun ona güc verəcəyini, bu güc sayəsində də xalqın, ya da çox vaxt xalqın bir hissəsinin ona kömək edəcəyini düşünür. Sözügedən bu terror növü “terror” deyiləndə ilk başa düşülən şeydir və “sol terror” olaraq tanınır.¹ Ancaq bir də üçüncü dünya ölkələrində rastlanan və diktator rejimlər tərəfindən tətbiq edilən terror var. Əslində buradakı məntiq sollar tərəfindən tətbiq olunan terrorun məntiqinin daha böyük şəkildən başqa bir şey deyildir. İqtidara sahib olan hakimiyyət və ya diktator təzyiq edən və başçıdır, o, öz iqtidarından sadəcə olaraq şəxsi mənfəəti üçün istifadə etməkdədir. Buna görə də onlar müxtəlif ictimai müxalifətlərlə qarşı-qarşıyadır. Terror təşkilatları müdafiə etdikləri ideologiyaya bağlı olaraq, haqsızlıq və zülm etdiklərini düşündükləri idarəçiləri aradan qaldırmaqla daha xoşbəxt və ədalətli bir həyat tərzinə çatmaq istədiklərini irəli sürməkdədir. Terror mövzusu günümüzün ən aktual mövzularından biri olmaqla yanaşı, həm də müasir dünyanın ən ağırlı bəlasıdır. Bəzi dövlətlər uzun illərdir ki, öz daxilində terrorizmlə mübarizə aparır. Əksər hallarda terror hadisələri ayrı-ayrı ölkələrin daxilində cərəyan etdiyi üçün bu mövzu beynəlxalq aləmi bir o qədər ciddi narahat etmirdi. Lakin son bir neçə ildə terrorizm ölkə sərhədlərini aşaraq beynəlxalq aləmi ciddi narahat etməyə başlamışdır. Beynəlxalq terrorizmin seçdiyi hədəflər sivilizasiyanın təməlləri olan demokratiya, insan hüquqları və elmi-texniki tərəqqidir. Əvvəllər dünya dövlətləri qlobal ölçüdə belə bir təhlükə ilə qarşı-qarşıya qalmadıqları üçün gözləmək olar ki, yeni dövrdə beynəlxalq terrorizmlə mübarizə zəruriyyəti ölkələr arasında yeni münasibətlər formasını ortaya çıxaracaq və beynəlxalq sistemin yenidən formalaşmasına yol açacaq.²

Terror və terrorizm kəlmələri dövrü mətbuatda eyni mənanı ifadə edən kəlmələr olaraq işlədilir. Ancaq bu iki kəlmə arasında cinayətin xarakterini təyin etmə baxımından fərqlər var. Terrorizm, siyasi məqsədlər üçün həyata keçirilən təşkilatlanmış, sistemli və daimi olaraq terroru vasitə olaraq mənimsəyən strateji mübarizə metodudur. Buna görə də bir-biri ilə rəhbəri olmayan ayrı-ayrı terror aktları hələ terrorizm demək deyil. Terrorun terrorizmə çevrilməsi üçün bu şərtlərin mövcudluğu zəruridir. Həmin şərtlər arasında yer alan siyasi ünsürün hər hansı bir şəkildə terrorla əlaqəli olması vacib deyil. Terrorçuların arxasına sığındığı, amma əslində terror kimi çirkin cinayətləri tamamilən pisləyən və bu

¹ Harun Yəhya. İslam terroru lənətləyir. B., 2003, səh.69.

² Kazımlı E. Bəşəriyyətin yeni bəlası—beynəlxalq terrorizm.//“Dirçəliş-XXI əsr”, N 50, aprel, 2002, səh.125.

kimi halları qəbul etməyən bəzi ideologiyalar da var.¹ Xüsusən, son günlərdə islama istinadən törədilən bir sıra terror aktları bu qəbildəndir.

Terrorizmin beynəlxalq səviyyədə əks-səda doğurması, əsasən 60-cı illərin ikinci yarısından etibarən Avropa və Uzaq Şərqdəki qeyri-legal kommunist təşkilatların bombalama və təyyarəqaçırma hadisələri ilə birlikdə başlanmışdır.

Beynəlxalq terrorizmi icraçıları baxımından da təsnif etmək mümkündür: dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizm, dövlət terrorizmi və müstəqil terrorizm. Dövlət terrorizmi bir və ya bir neçə dövlətin başqa bir dövlətə qarşı istiqamətləndirilmiş terrorçuluq fəaliyyətidir. Dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizm isə bir və ya neçə dövlətin başqa bir dövlətə qarşı terror tətbiq edən qrupu dəstəkləməsidir. ABŞ-ın əlaqədar rəsmi qurumları Dünya Ticarət Mərkəzində törədilən terror aktını dövlət tərəfindən dəstəklənən terror aktı kimi izah edirlər. Əfqanıstandakı Taliban rejimi terror aktını törətməkdə ittiham olunan Əl-Qaidə təşkilatına dəstək verməkdə günahlandırılmışdır. ABŞ Taliban rejimindən müqəssirləri təhvil verməsini və terrorçuları himayə etməməsini istəmişdir. Nəzərdə tutulan müddət ərzində Taliban rejimi lazımı tədbirləri görmədiyi üçün ABŞ və müttəfiqləri silahlı qüvvələrdən istifadə edərək Əfqanıstana müdaxilə etmişdir. ABŞ-ın ölkə təhlükəsizliyi baxımından qarşılaşdığı təhlükə ilə Azərbaycanın Qarabağda üzləşdiyi problem arasında analoji bənzərlik görmək mümkündür. Ancaq Azərbaycan ABŞ-dan fərqli olaraq, sadəcə dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizmlə deyil, eyni zamanda dövlət terroru ilə də qarşı-qarşıyadır.² Beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə qarşıya çıxan ən böyük problemlərdən biri terror kəlməsinin hüquqi izahıdır. Beynəlxalq miqyaslı hər hansı bir hadisənin səbəbkarı olan şəxs və ya şəxslərin bir dövlətdə qəhrəman, digər dövlətdə isə terrorçu kimi qələmə verilməsi mümkündür. Bu da öz növbəsində terrorizmlə bağlı beynəlxalq hüquq normativlərinin yaranmasına əngəl törədir.³ Terrorizmin bütün dünya dövlətləri tərəfindən və yaxud böyük əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən müştərək izahı yoxdur. Dövlətlərin terrorizmlə bağlı mövqelərindəki fərqliliyi göstərmək üçün 1936-1981-ci illər arasında 109 fərqli izahın olduğunu bilmək kifayətdir. Hətta eyni dövlətlərin müxtəlif vaxtlarda fərqli izahlarına da rast gəlmək mümkündür. ABŞ-ın rəsmi sənədlərində bu mövzuda altıdan çox fərqli yanaşma mövcuddur. Meqa-terrorizm, super-terrorizm, kütləvi qırğın silahlı terrorizm (terrorizm of WMD) və son günlərdə tez-tez işlədilən dağıdıcı terrorizm (Catastrorhic terrorizm) bunlara misal ola bilər. Belə hallar BMT-nin sənədlərində də öz əksini tapıb. Avropa Şurasında terrorizm mövzusunda bir sıra görüşlər olmuş və qərarlar alınmışsa da, terrorizmin izahı ilə bağlı qeydlərə rast gəlmək mümkün deyil. Beynəlxalq terrorizmin izahı problemini ortadan qaldırmaq üçün dünyanın müxtəlif elmi mərkəzlərində araşdırmalar aparılır və təkliflər ortaya atılır. Məsələn, Brian Oenkins yazdığı “International Terrorism and New Mode of Conflict International terrorism and World Security” adlı kitabında təklif olunan izah belədir: “Beynəlxalq terror, qəbul edilmiş və qüvvədə olan beynəlxalq normativlər, diplomatik qaydalar və müharibə qaydalarını pozaraq həyata keçirilən mövcud sistemə qarşı yönəldilmiş və şiddətə, zora əsaslanan davranışlardır”. Dövlət beynəlxalq terrorizmin izahı mövzusunda ümumi mövqeyə gələrsə, bu problemin həllində çox mühüm irəliləyişlər olar.

Çox zaman terrorizmə aparan yol “böyük ideyalardan” deyil, “yaxın əhatənin” təsirindən başlayır. Başqa sözlə desək, gələcək terrorçunun məlum seçimində fərdi siyasi əxlaqından daha böyük rolu onu əhatə edən lokal siyasi mühit oynayır. Məsələn, cavan adam (tutaq ki, Belfosdan və ya Beyrutdan) görür ki, onunla eyni etnik qrupdan olan dostları və ya qohumları hərbi əməliyyatlarda iştirak edirlər. Bu halda onun kənardə qalması bir daxili gərginlik yaradır. Onu hətta qorxaqlıqdan tutmuş xəyanətkarlığa qədər məsələlərdə ittiham edə bilərlər.⁴ Deməli, terrorizm dinamikasında qrup daha mühüm komponentdir, nəinki fərd. Çoxları ona görə terrorist təşkilatlarına qoşulurlar ki, həmfikirləri cəmiyyətinə bir zərurət hiss edirlər. Qrup bu şəraitdə fərd üzərində intəhasız hakimiyyət əldə edir.

¹ Малышева Д. После “черного вторника”. Ислам и терроризм в России и СНГ // МЭМО, N 3, 2002, стр.29.

² Юрин А.Б. США наступит год “слона” // Международная жизнь, N 12, 2002, стр.37.

³ Тейлор Ф.К. Терроризм: полемика и контрмеры США // www.usinfo.state.gov (journals).

⁴ Cordes B. Armenian terrorism in America. Symposium on international terrorism. Ankara, Turkey (Ankara Universitu Press), 1984, p.142.

Təşkilatın üzvləri real təhlükələrlə üzləşirlər, cəmiyyətdən izolə edilmiş vəziyyətdə yaşayırlar. Mövcudluqlarını saxlamaq üçün onların bir-birindən və öz qruplarından asılı olmaları zəruridir.¹

Terrorizmin özü qeyri-adi, ələkeçməz bir düşmən olduğu kimi, yeni antiterror alyansı da yeni və çevik formalar almışdır ki, orada ayrı-ayrı ölkələr müxtəlif səviyyələrdə addım atır və öz üzərlərinə məsuliyyət götürür. Elə indinin özündə, global terrorizmə qarşı mübarizə mühüm müvəffəqiyyətlər qazanıb. Diplomatik cəbhədə, misal üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasının yekdilliklə qəbul olunmuş bir qətnaməsi bütün 189 üzv qarşısında vəzifə qoyur ki, terrorçulara qarşı hamı mübarizəyə qalxaraq, terrorçuları ədalət mühakiməsi qarşısına gətirsinlər. “Biz bu mühüm qətnamənin əhəmiyyətini həddən artıq yüksək qiymətləndirə bilirik”,—deyə ABŞ-ın dövlət katibi Kolin Pauell söyləmişdi: “Heç bir vəsaitin və sığınacağı olmaması, son nəticədə heç bir qurtuluşun olmamasına bərabərdir”.²

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan erməni terrorizminin simasında bu dəhşətli fenomenin nə olduğunu çox yaxşı bilir və təsadüfi deyildir ki, ABŞ-ın başçılığı altında antiterror koalisiyasının ən fəal üzvlərindəndir. Bu nöqtəyi-nəzərdən aparılan elmi araşdırmalar Azərbaycan həqiqətlərinin öyrənilməsi, erməni terrorizminin iflası, Ermənistanın terrorizmi müdafiə edən dövlət imicinin üzə çıxarılması və təbliğati baxımından da böyük siyasi aktualıq kəsb edir. Nəhayət, tədqiq etdiyimiz problem xronoloji çərçivəsi baxımından da yeni olduğundan indiyədək xüsusi tədqiqat predmeti olmamışdır. Düzdür, mövzunun bəzi istiqamətlərinin öyrənilməsinə dair müəyyən addımlar atılsa da, problem indiyədək kompleks şəkildə öyrənilməmişdir. Ermənistanın apardığı dövlət terrorizminin hərbi qanadı isə 1993-cü ilin yayına qədər aktiv şəkildə davam etmiş və nəticədə Dağlıq Qarabağla yanaşı, böyük bir ərazi işğal olunmuşdur. Erməni işğalında terrorizm ünsürlərinin olduğunu göstərmək üçün, terrorizmin yuxarıda yer alan nəzəri izahı əsas götürülərək, bir neçə konkret fakt irəli sürülə bilər. Əvvəla, terrorizmin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri təhdid edərək qəbul etdirmədir ki, erməni işğalı zamanı bunun saysız-hesabsız nümunəsi görülmüşdür. Ən dəhşətli nümunəsi isə 26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində törədilən misli görünməyən qətlərdir. Burada ermənilərin hədəfi sadəcə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri deyil, həm də dinc əhali olmuşdur.

Erməni terrorizminin tarixi kökləri çox qədimdir. Lakin bu terrorizmin təşkilatlanması “erməni məsələsi” deyilən məsələnin yaranması ilə bağlı olmuşdur. “Erməni məsələsi” isə Şərqi məsələsi adlandırılan məsələnin bir hissəsidir və ona iki nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq lazımdır. Birincisi, məsələnin zahiri mahiyyətidir: böyük dövlətlər Türkiyəni daha asanlıqla istismar etməkdən ötrü onun mərkəzdənqaçma qüvvələrini gücləndirməyə, beləliklə ölkəni zəiflətməyə çalışırdılar. Daxili mahiyyət isə öz burjuaziyasının rəhbərliyi altında ermənilər milli müqəddəratın müstəqil təyin edilməsi uğrunda, elə siyasi-iqtisadi amillər əldə olunması uğrunda mübarizə aparırdılar ki, bu amillərin təsiri altında burjuaziya sərbəst inkişaf edə bilsin. Erməni məsələsinin zəmini hələ XVIII əsrdə, İstanbulun maliyyə aristokratiyası erməni millətinə rəhbərlik etməyə başlayanda yaranmışdı.³ Türkiyənin hər yerinə səpələnərək öz terrorçu fəaliyyət şəbəkəsini genişləndirməklə məşğul olan ermənilərin öz arasından varlı burjuva nümayəndələri yetişmişdi. Konstantinopolu fəth edəndən (1453-cü ildə) sonra türklərin göstərişi ilə yaradılmış teokratik erməni icmasının başında duran Konstantinopol patriarxı dövründə Notabllar şurası (maliyyə aristokratiyasının nümayəndələrindən ibarət) vardı, erməni xalqının “rəhbəri” əslində bu şura idi. Erməni terrorizmi mütəşəkkil və yaxşı təşkilatlanmış bir terrorizm olmaqla, beynəlxalq terrorizminin geniş qanadı və şəbəkəsidir. Yarandığı ilk gündən onun məqsədi və hədəfi sülhün təhlükəsizliyi, mübafisiz və köməkətsiz türk xalqı və azərbaycanlılar, kürdlər və bütün müsəlmanlar olmuşdur.⁴ Hələ XVIII əsrin I yarısında dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda böyük dövlətlər arasında müharibə gedirdi. Bir tərəfdə Almaniya, Avstriya, Macarıstan və İtaliya, digər tərəfdə Fransa, İngiltərə, Rusiya dayanmışdı. Bu müharibədə “erməni amili” meydana çıxmışdı. Aydınır ki, tarixən erməni dövlətinin yaranmasında, ermənilərin siyasətə atılmasında Rusiyanın böyük rolu olub, I Pyotr zamanından “erməni amili” daim bu ölkənin siyasi həyatında gündəmdə dayanıb. Birinci Dünya üharibəsi

¹ Тейлор Ф.К. Терроризм: полемика и контрмеры США//www.usinfo.state.gov (journals). p.121.

² Юрин А.Б. США наступит год “слона”//Международная жизнь, N 12, 2002, стр.43.

³ Qurko-Kryajin V. Erməni məsələsi. B., 1990, səh.7 (BSE-nin 1926-cı il nəşrindən məqalə. 1926-cı il.

⁴ Gunter M. Contemporary Armenian Terrorizm. Terrorizm: An international journal, vol.8, N 3, 1986, p.24.

başlamazdan əvvəl bu siyasətə sadıq qalan II Nikolay Qafqaza səfərindəki çıxışının sonunda belə demişdi: “Qoy rus bayrağı Bosfor və Dardanel boğazlarında sərbəst hərəkət etsin. Qoy erməni xalqı Rusiyanın köməyi ilə Osmanlı dövləti ərazisində öz müstəqil dövlətini qursun”. Bu, ermənilərə onları Rusiya tərəfinə çəkmək üçün bir mesaj idi. Əlbəttə, söhbət Rusiya ərazisindəki ermənilərdən yox, Türkiyədə yaşayan ermənilərdən gedirdi. O vaxt ermənilər Türkiyənin iqtisadi həyatında fəal iştirak edir və böyük maliyyə imkanlarına malik idilər. Onlar II Nikolayın çağırışından çox böyük məharətlə istifadə etdilər. Türk vətəndaşları kimi guya Türkiyənin cəlb olunduğu müharibədə iştirak etdilər, əslində isə Türkiyəyə arxadan zərbə vurdular. Rus ordusu hücumə keçən zaman ermənilər ruslarla birləşdilər və türklərə qarşı müharibəyə başladılar.¹

Ermənilərin türk xalqlarına, o cümlədən Azərbaycan və Anadolu türklərinə qarşı soyqırım tarixi çar Rusiyanın Cənubi Qafqaza doğru irəliləməsindən başlayır. I Pyotr Hindistana yetişmək və dünya imperiyası yaratmaq istəyirdi. Bu imperiyanın paytaxtı Tsarqrad (Konstantinopol) olmalı idi. Yəni Türkiyəni aradan götürmək, İstanbulu ələ keçirmək onun planında idi. I Pyotrün məşhur Xəzər yürüşünü xatırlamaq lazımdır. Bu planın tərkib hissəsi Cənubi Qafqazda çar Rusiyasına arxa duracaq bir xristian dövlət yaratmaq idi. Bu mənfur planı həyata keçirmək üçün Azərbaycanda əvvəlcə Türkiyəyə meyli sünnü əhalini, sonra İrana meyli şiə əhalini məhv etmək xətti aparılırdı. Güllüstan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra Rusiya Cənubi Qafqazı işğal edərək öz məqsədini açıq şəkildə yerinə yetirməyə başladı.² Elə soyqırımların ilk tarixi də bu dövrə aiddir. Rusiyanın buradakı qanlı siyasətini həyata keçirən general Sisianov mənsəcə gürcü knyazları nəslindən idi. Ona da böyük gürcü dövləti yaratmaq vədi verilmişdi, şimal-qərbi Azərbaycan gürcülərin olmalı idi. Bu səbəbdən Sisianov insan təfəkkürünə sığmayan cəlladlıqları Azərbaycan ərazisində etdi. Erməni əsilli olan generallar Madatov və Melikov İrana və Türkiyəyə qarşı müharibə aparmaqla yanaşı, yerli əhalini məhv edirdilər.³ Hər yerdən Azərbaycana erməni toplanırdı. Çox keçməmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisi hesabına Türkiyə ilə İran sərhədində erməni vilayəti yaratdılar. Cənubi Qafqazdakı erməni dövlətinin bünövrəsi bu zaman qoyuldu. Tarix də məhz bu dövrdən təhrif olunmağa başladı. O vaxt çar Rusiyanın işğal etdiyi, Türkmənçay müqaviləsinə düşən ərazi İrəvan və Naxçıvan xanlıqları idi, orada Ermənistan yox idi. Dağlıq Qarabağa, Zəngəzura elliklə köçürülən erməni əhalisi yerli azərbaycanlıları qətlə yetirdilər, orada məskunlaşdılar, yaşayış məntəqələrimizin adını dəyişdirib erməniləşdirdilər. Mənfur ermənilər hətta Dağlıq Qarabağa köçürülmələrinin 150 illiyinə aid 70-ci illərdə abidə ucaltmışdılar.⁴

Erməni terrorizminin inkişafında və çiçəklənməsində erməni qriqoryan və ortodoks kilsəsinin xidmətləri böyükdür. 1808-ci ildə çar I Aleksandr (1801-1825) ruslara kömək məqsədi ilə apardığı casusluq fəaliyyətinə görə erməni kilsəsinin katolikosu Danieli birinci dərəcəli Müqəddəs Anna ordeni ilə təltif etdi. Ruslar qərbə hücum edib Osmanlı torpaqlarının dərinliklərinə irəliləyəndə də Erməni Kilsəsi daim onlara kömək edir və ardıcıl olaraq rusların onları “müsəlman zülmündən” xilas etməsinə səsləyirdi.⁵ Xristian erməniləri ilə müsəlman Osmanlıları arasındakı nifrətin artmasının kökləri Erməni Kilsəsinin fəaliyyəti və cəhdləri ilə bağlıdır. Hər halda, ruslar Osmanlı torpaqlarını zəbt edən kimi Erməni Kilsəsi ilə birlikdə işləyərək oradakı müsəlman əhalini kompensasiya ödəmədən qovmuş, keçmiş müsəlman evlərinə və torpaqlarına erməniləri köçürmüşdür.

1828-ci ildə başlayaraq Azərbaycanın tarixi torpaqlarına ermənilərin köçürülməsi başlandı. Bununla da ziddiyyətlərin yeni dalğası və erməni terrorçuluğunun yeni bölgəsi meydana çıxdı. Ermənilər ilə türklər arasında ermənilərin xəyanəti nəticəsində başlanan ziddiyyətlər də regionda olan hadi-

¹ “Ермяниляр терроризмин ян ийрянъ формасындан истифада едирляр”//“Азярбайъан” гязети, 28 феврал 2004-ъц ил.

² Мяммядов И. Тарихимиз, торпабымыз, талейимиз. Б., 2002, с.31-32.

³ Онуллаши С.М. Ермяни миллиятчилари вя Иран. Б., 2002, с.39-40.

⁴ Щясянов Н.Ф. Террорчулуг вя онун мащийяти. Азярбайъан Республикасында дювлят вя щцгуг гуруулуьунун актуал проблемляри (елми мягальяр мяъмуяси), Б., 2004, с.21.

⁵ Самуел А.Уимс. Ермянистан террорчу “христиан” юлкянин эизлинляри. Ермянилярин буюьк фырылдаг серийалары—I ьилд, Б., 2004, с.34.

sələrə öz təsirini göstərirdi. Bu erməni terrorçularının Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində “Böyük Ermənistan” yaratmaq iddialarından irəli gəlirdi.

Erməni terrorizminin keçdiyi yolu bir neçə mərhələyə ayırmaq olar:

- a) XIX əsrin 30-cu illərindən 1920-ci illərədək olan dövr;
- b) 1920-1970-ci illər;
- c) 1970-ci ildən sonrakı erməni terrorizmi.

Qeyd etdiyimiz kimi, ermənilər terror birləşmələri halında XIX əsrin II yarısından fəaliyyət göstərməyə başlamışlar. Yaranan bu cəmiyyətlər, təşkilatlar və partiyaların bəziləri gizli fəaliyyət göstərir, rəsmi dövlət nümayəndələrinə, dövlət idarələrinə hücumlar edir, qətlər törədir, ərazilərdə terror aktları və üsyanlar etməklə məşğul olurdular.

Erməni terrorçu birləşmələrinin və partiyaların həyata keçirdiyi qanlı aksiyalar özünü yalnız Türkiyə və Azərbaycanda deyil, eyni zamanda dünyanın bir çox ölkələrində göstərmişdir. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, sadəcə 1980-1990-cı illərdə ABŞ-da baş verən terror aktlarının təqribən 25%-ni erməni terror təşkilatları həyata keçirmişlər. Onu da qeyd edək ki, bu gün dünyada bir dəne də olsun türk terror qrupu yoxdur. Çox hallarda isə ermənilərin törətdikləri cinayətlər cəzasız qalır.¹

Bugünkü ermənilər etnik təmizləmə dərslərini əsrlərin ayrıcında yaşamış sələflərindən öyrənmişlər. 1992-ci ildə Azərbaycana etdikləri xaincəsinə hücum nəticəsində ölkənin 20%-ni işğal edəndən sonra onların gördüyü ilk iş terrordan gen-bol istifadə edərək bir milyondan artıq müsəlmanı hes bir əvəz ödəmədən öz ev-eşiyindən qovmaq oldu.

Erməni burjuaziyasının və terrorçu şəbəkənin özünü təsdiqə doğru ilk addımları, təbiidir ki, ruhanilərin hökmlənliyinə məhdudlaşdırılmasına doğru yönəldildi; o, şəhər sənətkarlarına arxalanaraq kilsəni, əsas etibarilə Konstantinopol patriarxını və patriarxatlığı dünyəviləşdirmək uğrunda mübarizəyə başladı. Bu mübarizə müvəffəqiyyətlə nəticələndi: patriarxatlıqda və kilsə mərkəzlərində yaradılmış “erməni nümayəndəliyi” adlı təşkilatda ruhanilər və maliyyə burjuaziyası ilə yanaşı, orta burjuaziya da yer aldı. Maliyyə, ədliyyə və maarif işlərinə həmin nümayəndəlik baxırdı. Erməni terror təşkilatlarının maddi bazası bu nümayəndəlikdən dəstək alırdı.

XIX əsrin 70-80-ci illərində Osmanlı dövlətinin tənəzzülü prosesi artıq başlamışdı. Erməni birlikləri bu prosesdən çox məharətlə istifadə edərək təşkilatlanmağa başladılar. Onların fəaliyyət prinsipi yalnız terrorçuluq idi və onun üzərində qurulmuşdur. Bu dövrdə yaranmış və fəaliyyət göstərmiş terror təşkilatları əsasən erməni mənşəli idilər və aşağıdakılardan ibarətdirlər:

“Xeyriyyəçilər Cəmiyyəti—(Benevolent Union)” 1860-cı ildə Osmanlı dövlətinin Kilikiya (Çukurova) bölgəsində yaradılıb. Sonra bu cəmiyyəti “Fədakarlar cəmiyyəti” əvəz etmişdir. Bu təşkilat əsasən üsyanlar, iğtişələr yaratmaqla məşğul olurdu. “Xeyriyyəçilər Cəmiyyəti”nin fəal üzvləri olan Hasip Şişmanyar və Mıqrıtçı Beşiktaşyanın 1862-ci ildə Osmanlı dövlətinin Zeytun (Süleymanlı) şəhərində üsyan törətdikləri aşkar edilmişdir.² Bu isə təşkilatların separatçı-terrorçu olduğunu sübut edir.

1872-ci ildə çar Rusiyasının yardımı ilə “İttihad və Halas” və 1878-ci ildə “Qara Xaç” cəmiyyətləri qurulmuşdur. Bu təşkilatların məqsədi Osmanlı dövlətinin şərq hissəsini ondan ayıraraq müstəqil dövlət qurmaq idi. “Qara Xaç” təşkilatı daha irəli gedərək öz erməni soydaşlarına qarşı terror həyata keçirirdi.³ Belə ki, onlar bu təşkilatın prinsiplərinə uymayan və onlarla işbirliyində olmayan, onların qanlı planlarını açıb onu dövlətə verənlərin siyahısını tutur, həmin siyahıda o şəxslərin adları qarşısında qara xaç çəkib onları qətlə yetirirdilər.

1870-1880-ci illər ərzində Vanda “Ararat”, Muşda “Məktəbsevərlər”, “Şərqli” və “Ermənistanla doğru”, Adanada “Kilikiya” cəmiyyətləri qurulmuş və 1880-ci ildə onların hamısı birləşərək “Birləşmiş Erməni Cəmiyyəti—(Miyasiyal Enikorotyan Noyotis)” meydana çıxarmışlar. Məqsədləri “Böyük Ermənistan” yaratmaq idi. Bu əsassız məqsəd uğrunda hər cür cinayətlər törətmişlər. Hətta müstəqil

¹ Армянский геноцид: миф и реальность. Б., 1992, стр.40.

² Жаринов К.В. Терроризм и террористы. Минск, 1999, стр.47-48.

³ Борьба с терроризмом—общая самооборона.//Азия и Африка, N 3, 2002, с.18.

dövlətdə olla biləcəkləri hüquq və azadlıqları onlara verən Osmanlı dövlətində tərribatçılıq edib, onu parçalamaq fikrinə düşmüşdülər.¹

Qərbin hakim dairələri tərəfindən şirnikləndirilən erməni terrorçuları Türkiyənin Zeytun (1862, 1878 və 1884-cü illərdə), Sasun (1880-ci ildə), Van (1884-cü ildə) vilayətlərində qanlı faciələr və qırğınlar törətmişdilər. Lakin öz məkrli məqsədlərinə çata bilməmiş, türklər tərəfindən lazımi cavablarını almışdılar. Bundan sonra erməni millətçiləri mübarizənin ağırlıq mərkəzini Qafqaza keçirdilər.²

1881-ci ildə Ərzurumda “Şura-i-Ali” adlı cəmiyyət yaradılır. Sonra adı dəyişdirilərək “Müdafi-i vətəndaşlar” olmuşdur. Bu vilayətdə 1882-ci ildə “Ana Vətən müdafiəçiləri”, “Silahlılar” və “Millətçi qadınlar” cəmiyyətləri yaradılır.³ Bu təşkilatların hamısının gizli silahlı qrupları vardı. Bu cəmiyyətlərdən “Ana Vətən müdafiəçiləri” təşkilatının qeyri-qanuni, gizli fəaliyyətləri aşkarlanmış və o 1882-ci ildə ləğv edilmişdir.

Hələ 1887-ci ildə ermənilərin Rusiya, Türkiyə, İran, Bolqarıstan və Rumıniyada fəaliyyət göstərən “Hnçak” (Zəng) adlı millətçi-terrorçu partiyaları yaradılmışdı. 1890-cı ildə isə Tiflisdə Daşnaksüt-yun partiyası yaradıldı. Bundan sonra ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq iddiaları yeni, daha kəskin mərhələyə daxil oldu. XX əsrin əvvəllərində bu partiyanın Rusiyada 2311, Türkiyədə 693, İranda 90 və s. yerli təşkilatları fəaliyyət göstərirdi. Bu partiyanın Cenevrədə “Droşak” (Bayraq) adlı qəzeti nəşr olunurdu⁴. Daşnaklar ilk gündən erməni milləti daxilində millətçilik və terrorçuluq meylini qızıxdırmış, onlarda başqa millətlərə düşmənçilik və nifrət hissi oyatmağa çalışmış, Qafrazlarda və Osmanlı dövləti ərazisində çar Rusiyasının müttəfiqi rolunu oynamışdılar.

Hər dəfə ruslar qərbə tərəf hərəkət edərək ilıq sulu limanlar axtaranda müsəlmanları doğma torpaqlarından zorakılıqla uzaqlaşdırıblar və əgər onlar müqavimət göstərirdisə, onda rus siyasətinin qaydalarına əsasən soyqırma düçar edilirdilər. On doqquzuncu əsr Balkanlarda, Qafqazda və Anadoluda yaşayan müsəlmanlar üçün terror dövrü olmuşdur⁵. Basqınlar və etnik təmizləmələr nəticəsində əsrin əvvəllərində həmin torpaqlarda yaşayan müsəlmanlar əsrin sonunda öz əhalisinin əsas hissəsini itirmişdilər. Osmanlı imperiyası üçün XX əsr bəd gəlmişdir. Orada çoxsaylı soyqırımlar və zorakılıqla torpaqdan köçülürmələr baş vermişdir. Xristian dünyasının hər tərəfində yunanların, ermənilərin və bolqarların ölümləri haqqında çox tez-tez danışılır. Deyilməyən yeganə şey müsəlmanların başına gətirilənlərdir. Müsəlmanların mərhumiyyətləri isə bütün xristian itkilərindən qat-qat çox olmuşdur.

Rusiya-Osmanlı münaribələrinin hər birində Osmanlı erməniləri adı qaydalar əsasında döyüş xətlərini keçir və xəbərçilik edərək düşmənə—ruslara hərbi məlumat çatdırırdılar. Məhz ruslara fəal kömək göstərməyin ucbatından, ruslar geri çəkilməyə müsəlmanların təbii münasibətindən qorxuya düşən minlərlə erməni Anadolunu tərk edirdi. Ta I Dünya müharibəsi dövründə, 1915-ci ildə işğalçı rus ordusuna fəal köməyinə görə nəhayət osmanlılar erməniləri Şərqi Anadoludan köçürənə kimi bu davranış davam etmişdir.⁶

İnqilabçı Erməni Federasiyası yarandığı ilk gündən terrorçu təşkilat olmuşdur. Bu, I Dünya müharibəsindən sonra Ermənistanə nəzarəti ələ keçirmiş təşkilat idi; onlar dövlətin himayəsi altında terrorizmi bu gün də davam etdirirlər. Erməni kilsəsi isə həmişə erməni terrorizmini himayə və müdafiə etmişdir. 1882-ci ilin dekabrında Ərzurumda 76 erməni həbs edilmişdi. Həbs olunan həmin adamlar “Vətəni müdafiə cəmiyyəti”nin üzvləri idilər. Osmanlı dövləti həmin 76 müdafiəçinin qırx nəfərini təqsirkar bildi. Terrorçu fəaliyyətlərinə görə onlara beş ildən on beş ilə qədər həbs cəzası verildi. Buna baxmayaraq, müdafiəçilərin əksəri patriarx Nerses və bışop Ormanyanın xahişi əsasında növbəti il sultan tərəfindən əfv edildi. Həbsdə saxlanılanlar isə 1886-cı ildə əfv olundular.⁷

¹ Дашнаки (Из материалов департамента полиции). Б., 1990, стр.6-8.

² Siyasi tarix (mühazirə kursu). I hissə, B., 1995, səh.55.

³ Жасмин М.К. Армянский терроризм: как яд и противоядие, Анкара, 1984, стр.44-45.

⁴ Салахи Р.Соньел. Оттоманские армяне, Лондон (К.Рустам и братья), 1987, стр.44.

⁵ Турки обвиняют Грецию в предоставлении убежища армянскому боевику, только что освобожденному из тюрьмы югославскими властями – "Американ рипортер", 30 июля, 1987.

⁶ Насиёв С. Түрkiyə-Rusiya münasibətləri-erməni terroru (XIX əsrin sonu—1920-ci ilə qədər), B., 1998, səh.21-22.

⁷ Kennet Kartman. Terörizm: Orta Doğuda terör örcütleri ve terörü destekleyen devletler.//Avrasiya Dosyası, Ankara, 2002, N 7, s.56-57.

1895-ci ildən başlayaraq ermənilərin ardıcıl terrorçuluq seriyalarına rəvac verildi. Osmanlı dövləti məlumat verir ki, terrorlar nəticəsində 1828 müsəlman kişi, qadın və uşaq öldürülmüş, 1433 nəfərdən çox adam yaralanmışdı; 8828 müsəlman olmayan kişi, qadın və uşaq məhv edilmiş, 2238 nəfər yaralanmışdı. 1895-ci ildən başlayaraq bütün Şərqi Anadoluda ardıcıl surətdə erməni üsyanları və ya üsyana cəhdlər olmuşdur.¹

Erməni terrorçuluğu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq genişləndi. Daşnaksütyunun əli ilə 1905-1906-cı illərdə Azərbaycanda süni surətdə erməni-müsəlman qırğını törədilmiş və çoxlu qan axıdılmışdı. Bu qırğın tədricən, illərdən bəri hazırlanmışdı. Rusiyanın himayəsindən və hər cür hiylə və siyasətdən istifadə edən erməni millətçiləri Azərbaycan iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatında öz mövqelərini tədricən möhkəmləndirmişdilər. Erməni millətçiləri Azərbaycanda müsəlman əhalini Rusiya ilə qorxudaraq şiə məsləkli müsəlmanların İrana, sünnilərin isə Türkiyəyə köçürülməsini məsləhət görürdülər.

1905-1906-cı illərdəki erməni-müsəlman qırğını zamanı ilk toqquşma Bakıda baş vermişdi. Buna bəhanə kimi, Ağarza adlanan bir azərbaycanlının fevralın 2-də Bakıda Quba meydanında daşnaklar tərəfindən, fevralın 6-da isə digər bir azərbaycanlının istintaqa aparılarkən erməni əsgəri tərəfindən öldürülməsi oldu. 1905-ci ilin fevralında Bakıda polis və ordunun etinasız münasibəti nəticəsində üç gün erməni-müsəlman qırğını və qarətini baş verdi. M.S.Ordubadi 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman qırğına konkret tarixi faktlar və sənədlər əsasında həsr etdiyi “Qanlı illər” əsərində bu hadisədən bəhs edərkən yazır: “...süni və çoxdan bəri hər iki millətin zatına qondarılma iğtişaş bombası partladı və bütün Qafqaz aləmi bu bombanın təsiri şiddətindən yanıb yaxıldı... Görəsən o partlayıcı maddə həqiqətdə bomba imiş? Bəli, bu bomba fevralın altısında baş verən Bakı faciəsidir ki, bütün Qafqaza buradan atəş açıldı.”² Bununla da təxminən iki il davam edən erməni-azərbaycanlı qırğını başlandı.

1905-ci ilin sentyabrın axırlarında erməni-müsəlman toqquşması nəticəsində Qazax şəhəri yandırıldı. 15-18 noyabrda Gəncədə, 20-24 noyabrda isə Tiflisdə qanlı erməni-müsəlman toqquşmaları baş verdi.

Gürcüstanın Borçalı qəzası əhalisinə erməni-müsəlman qırğını nəticəsində 2 milyon manata qədər məbləğdə ziyan dəymiş və yüzlərlə adam yaralanmış və ölmüşdü.³

1904-1906-cı illərdə Tiflis, Bakı və Türkiyənin Van vilayətləri çərçivəsində daşnaklar ölümlə nəticələnmiş 105 miyasi sui-qəsd aktı həyata keçirmişdilər. Öldürülənlər içərisində türklər, azərbaycanlılar, rus və hətta dinc və sülhməramlı kürdlər, talışlar da olmuşdur. Belə bir vəziyyət Azərbaycan ictimaiyyəti arasında böyük qəzəb doğurmuşdu. Erməni terrorunu, fitnə-fəsadını dəf etmək üçün “Difai” partiyası yaradılmışdı. Bu partiyanın Qarabağda, Şuşada, Gəncədə yerli komitələri fəaliyyət göstərirdi. “Difai” partiyasının Qafqaz baş valisinə göndərdiyi bəyannamədə deyilirdi: “Daşnak” fırqəsi əmin olsun ki, heç bir vaxt biz öz millətimizin xarabazarlığı və külü üzərində erməni millətinin səadəət və xoş güzəran qurmasına yol vermərik”.

Daşnaklar “Böyük Ermənistan” yaratmaq arzularına çatmaq üçün daha böyük miqyaslı terrorçuluq planları hazırlamışdılar. 1908-ci ildə tərtib olunmuş polis departamentinin materiallarında göstərilir ki, daşnaklar İranda və Türkiyədə fəaliyyət göstərən öz tərəfdarlarından istifadə edərək İran, Türkiyə, Rusiya dövlət başçılarını öldürmək, bununla da aranın qarışmasından istifadə edərək böyük bir ordu ilə Qars və Ərzuruma hücumu keçmək və nəticədə Qərbin köməyi ilə “Böyük Ermənistan” yaratmaq istəyirdilər.⁴

Erməni-müsəlman qırğını zamanı Qafqazda münaqişələrin getdikcə dərinləşməsi ilə əlaqədar olaraq 1906-cı il fevralın 20-də Tiflisdə Qafqaz canişini Voronsov-Daşkovun başçılığı ilə erməni-müsəlman sülh məclisi açıldı. Məclisdə canişinin müşavirləri, Tiflis, İrəvan, Gəncə qubernatorları, Krım soltanı, erməni-müsəlman nümayəndələri və b. iştirak edirdilər. Məclisdə erməni nümayəndələri ermə-

¹ Hacıyev S. Yaxın və Orta Şərqdə separatçı terrorizm. Hədəf Türkiyə və Azərbaycan. “Dirçəliş-XXI əsr”, 2004, yanvar, N 71, səh.37.

² Ordubadi M.S. Qanlı illər, B., 1991, səh.79.

³ Nəvvab M.M. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. B., 1993, səh.17-18.

⁴ Дашнаки (из материалов департамента полиции), Б., 1990, стр.12-15.

ni-müsəlman milli münaqişəsini bəhanə edərək çox çalışırdılar ki, müsəlmanlar mal-qarasını öz yaylaqlarına çıxarmaq hüququndan məhrum edilsinlər. Lakin bu təklif rədd edildi. Məclisdə erməni nümayəndə heyəti nə qədər mane olsa da, Azərbaycan tərəfinin təklifi və təkidi ilə Qafqazda terror məsələsi müzakirə edildi. Bu, çox vacib idi. Çünki erməni millətçiləri terror aktları ilə qorxu, vahimə yaradıb öz məqsədlərinə çatmağa çalışırdılar.¹

24 sentyabr 1908-ci ildə İngiltərədə Amborz Hopkins erməni hərəkatları haqqında Britaniyanın xarici işlər naziri Edvard Qreyə məlumat göndərdi. Hopkins Abenzicandakı Hai Stritdə yerləşən Baptist kilsəsinin ümumi kütləvi iclasının qərarının surətini də öz məlumatına əlavə etmişdi. Qərarda belə bir təəssüb ifadə olunurdu ki, Avropa dövlətləri “əzabkeş” ermənilər üçün heç nə etməmişdir. Baptist kilsəsi öz inamını ifadə edirdi ki, erməni problemi “Ermənistanı qəddar türklərin hakimiyyətindən və təsirindən ayırmaq” yolu ilə həll oluna bilər.²

1914-cü ildə I Dünya müharibəsi qaçılmaz olanda erməni inqilabi fəalları Osmanlı imperiyasının müharibəyə qoşulacağına ümid etdiklərindən yaxınlaşan konflikt üçün hazırlıqlarını intensivləşdirdilər. Eçmiədzinin katalikosu V Gevork bütün yay ərzində Qafqaz canişini Vorontsov-Daşkova yazırdı ki, qarşdakı müharibədən ermənilərin xeyrinə istifadə üçün cəhdlər göstərsin. Katalikos özünün “erməni məsələsi” adlandırdığı problemin həlli üçün plan da təklif edirdi. Hətta müsəlmanların böyük əksəriyyəti təşkil etmələrinə baxmayaraq, erməni dini lideri təklif edirdi ki, Anadoludakı “erməni əyalətləri” bir vahid əyalətə çevrilsin və həmin əyalətə rəhbərliyi rusların təyin etdiyi xristian qubernator həyata keçirsin.³ Katalikos lideri erməni muxtariyyəti üçün həm də xeyli imtiyazlar xahiş edirdi. Əgər Rusiya bu planla razılaşsa, onda din xadimi Osmanlı imperiyası ilə döyüşlərdə ermənilərin ruslara qeyd-şərtsiz kömək göstərəcəyini vəd edirdi.⁴

I Dünya müharibəsi başlayanda Londondakı erməni “Vətənpərvər Assosiasiyasının” başçısı Qaraket Hakopyan Britaniyanın xarici işlər naziri ser Edvard Qreyə məktub göndərmişdi. Hakopyan qeyd edirdi ki, müharibə başlandıqdan erməni xalqı sakitcə oturaraq ideal tamaşaçı kimi müşahidə etməyir, o, öz kilsələrində apardıqları xüsusi dua mərasimlərində torpaqlarına və Britaniya imperiyasının dəniz qüvvələrinə uğur diləyir. Ermənilər üçün tipik olan xislətə görə, onlar öz məqsədləri naminə hər bir Avropa ölkəsi ilə iş birliyi qurmağa səy östərirdilər. Rusiyanın yaxından köməkliyi ilə ermənilər Şərqi Anadoluda təşkilatlanmağa başladılar. Ermənilər özlərini türklərə dost kimi göstərir, Osmanlı hökumətinin qanunlarına tabe olduqlarını nümayiş etdirir, lakin eyni zamanda təmas xətti boyunca Osmanlı ordusuna xaincəsinə hücumlar üçün planlar cızırdılar.⁵ Ermənilər Van, Bitlis, Ərzurum, Qarahisar, Sivas, Kayseri və Diyarbəkri nişan almışdılar. Onlar bu ərazilərə silah gətirir və onları öz kilsə və məktəblərində gizləyirdilər. Bundan sonra əsasən Osmanlı ordusundan qaçmış fərarilərdən ibarət olan erməni başkəsənləri silahsız müsəlman kəndlilərinə hücum edərək onları öldürməyə başladılar. Şərqi Anadoluda get-gedə artan erməni vur və qaç hücumlarından sonra nəhayət, Osmanlı ordusunun komandanlığı başa düşdü ki, ermənilər yaxşı təşkil olunmuş üsyanı həyata keçirirlər. Osmanlı ordusunun zabidləri düz başa düşmüşdü. 1915-ci il fevralın ortalarında erməni daşnak terrorçu təşkilatı otuz nəfər üzvü olan müharibə qərargahı yaratdı. Bu terrorçu müharibə komandanlığına Qarahisardakı erməni kilsəsinin keşişi başçılıq edirdi. Fevralın 20-də Osmanlı hərbi birləşməsi erməni din xadimlərinin Aras monastırında gizlədib bəslədiyi terrorçular tərəfindən hücumla məruz qaldı. Osmanlı hökumətini silah gücünə yıxmağa cəhd etmək üçün ermənilər ruslarla birləşdilər. Məlumdur ki, ermənilər öz terrorçu hücumlarını osmanlıların döyüş xətlərinin arxasında həyata keçirir və həmin hücumlar Osmanlı ordusunun müdafiə qüdrətinə və təchizatına ciddi zərbə vururdu.⁶

Rus imperiyasına nökrəklik edən və ona xilaskarı kimi baxan “Daşnaksütyun” partiyası bu müharibədən “Böyük Ermənistan” uğrunda mübarizə üçün istifadə etmək məqsədini güdüdü. Hətta hələ

¹ Onullahi S.M. Erməni millətçiləri və İran. B., 2002, səh.37.

² Gunter M. Tıce Armenian terrorist campaign Against, Turkey. Orbis. summer. 1983, p.121-122.

³ <http://www/teror.gen.tr./türkce/yurtdışı/diger/ermeni—PKK/işbirliyi.html>.

⁴ Хит У.Лоури. “Армянский терроризм XIX и XX веков: неразрывные нити”. Международный терроризм и его связь с наркотиками, Анкара, 1984, стр.74.

⁵ Esat Uras. Tarihte ermeniler və ermeni meselesi. İstanbul, 1987, s.28-29.

⁶ Asmi Süslü. Ermeniler ve 1915 tehcir olayı. Van, 1990, s.146-147.

müharibənin əvvəllərində bir çox erməni xadimləri rus hökumətinə müraciət edərək “Böyük Ermənistan” uğrunda ərazi iddiası ilə Türkiyədə üsyan hazırlamağa, hətta Ərzurum, Qars və b. vilayətlərdə türklərə və kürdlərə divan tutmağa başlamışdılar. Yüz minlərlə türk və kürd əhalisini vəhşicəsinə qırmışdılar. Ərazinin parçalanması təhlükəsini gören Türkiyə hökuməti 1915-ci ilin yazında ermənilərin hazırladıqları qiyamın qarşısını almaq məqsədilə onları cənub-qərb vilayətlərinə, Mesopotamiyaya köçürüldü. Erməni daşnaklarının təqsiri üzündən həyata keçirilən bu kampaniya zamanı dəqiq hesablamalara görə bir neçə yüz min erməni tələf olmuşdu. Sonralar və indi də erməni millətçiləri bu hadisəni dünyaya soyqırım (genosid) siyasəti kimi təqdim edir, beynəlxalq miqyasda onun tanınmasına çalışırlar.¹

XIX əsrin sonlarında sırf iqtisadi zəmində kəskinləşən erməni məsələsi “böyük dövlətlərin”— Rusiyanın və İngiltərənin faciəli müdaxiləsi nəticəsində daha da mürəkkəbləşdi. Rusiya ticarət-sənaye kapitalının Qara dənizi, Bosforu və Dardaneli zəbt etmək səyi “xristianları müsəlman Türkiyəsinin zülmündən xilas etmək uğrunda mübarizə” şüarları ilə pərdələnirdi, “milli-siyasi müqəddəratı” müstəqil təyin etmək məqsədi ilə bu şüarlardan istifadə edəcəyinə ümid bəsləyən erməni burjuaziyasının əksəriyyəti nəinki özü Rusiya istiqamətini götürdü, üstəlik, Türkiyə Ermənistanı erməniləri arasında həmin istiqamətdə təşviqat aparmağa başladı.² Bu mövqe Türkiyə hökumətinin erməni burjuaziyasını nəinki təqib eləmədi, əksinə, hətta adlı-sanı ermənilər böyük dövlət vəzifələri tutmalarına şərait yaradırdı. Türkiyə ilə sülh şərtlərinin müzakirəsi zamanı Rusiya ermənilərinin Qafqaz canişini böyük knyaz Mixail Nikolayeviç məktub göndərməsi və patriarx Nerses başda olmaqla Türkiyə ermənilərinin rəsmi müraciət etməsi—onların Rusiyadan kömək istəməsi bu münasibətləri daha da kəskinləşdirdi.³

Rusiya Aralıq dənizinin iltiq sularına çıxmaq arzusunun həyata keçməsində ermənilərdən istifadə edir, bununla həm də İngiltərənin Hindistana yolunu kəsməyi düşünürdü. Rusiya və Fransanı kənara itələyərək protestant ermənilərdən istifadə edən Britaniya isə onu Hindistanla birləşdirən həyat yolunu qorumağa çalışırdı. Katolik ermənilərdən istifadə edən Fransa Yaxın Şərqdəki öz maraqlarını düşünürdü. Yalnız Amerikanın aydın işlənmiş milli marağı yox idi.

Xarici dövlətləri Osmanlı imperiyasına gətirmək, arzuladıqları torpaqları hərbi yolu ilə ələ keçirmək və Şərqi Anadolunun altı əyalətindəki ərazini ələ keçirmək üçün ermənilər əllərindən gələnləni hər şeyi edirdilər. Ermənilər həmin torpaqların onların “qədim” vətəni olduğunu iddia edirdilər. Onlara qulaq asmaq istəyənlərin hamısına ermənilər uydurduqları bir nağılı danışmağı çox xoşlayırdı: erməniləri əhalinin azlığında qalan hissəsinə çevirmişlər! 1892-ci ildə Britaniya Xarici İşlər Nazirliyinin Coğrafiya bölməsi ermənilərin iddia etdikləri torpaqlarda yaşadığı əhali haqqında aşağıdakı məlumatı yaydı: Daşnak terror təşkilatı həmin altı əyalətdə öz inqilabı üçün hazırlaşmağa başladı. Türklərin əleyhinə silah toplamaq və terror kampaniyası aparmaq üçün mərkəz kimi daşnaklar rus Ermənistanından istifadə edirdi. Artıq Erməni kilsəsi daşnaklara böyük kömək göstərirdi. Kilsənin din xadimləri vacib ayinləri yerinə yetirmək pərdəsi altında tez-tez Osmanlı-Rusiya sərhəddini keçirdilər.⁴ Çoxsaylı kilsə rəsmisi erməni inqilabi hərəkatına kömək üçün öz vəzifəsindən istifadə edirdi; kilsə Cənubi Qafqazdakı və Anadoludakı terrorçu daşnaklarla terrorçuların və rus hökumətinin arasında əlaqələndirici rol oynayırdı. Erməni kilsəsi dindarların və yepiskopların bu cür fəal müdaxiləsi və iştirakı nəticəsində ermənilərin, kilsənin və nasionalizmin birgə silahlı qüvvəsi meydana gəldi.

Erməni terrorçu birləşmələri XX əsrin əvvəllərində həm Türkiyədə, həm də Qafqazlarda qanlı terror aksiyaları həyata keçirirdilər. “Hnçak” partiyası XX əsrin əvvəllərində Osmanlı dövləti ərazisində “Osmanlı bankı”na basqın, 1904-cü il Sasun üsyanı və s. cinayətlərin birbaşa təşkilatçısı və iştirakçısı olmuşdur. Partiyanın 1919-cu ildə İrəvanda toplanan “IX Daşnak Dünya Konqresi”ndə çıxarılan

¹ Laury H. Nineteenth and Twentieth Century Armenian terrorism. Symposium on International Terrorism. Ankara, Turkey (Ankara University Press), 1984, p.98.)

² Тейлор Ф.К. Терроризм: полемика и контрмеры США//www.usinfo.state.gov (journals), p.41.

³ Gunter M. Historical Origins of Contemporary Armenian Terrorism. Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, vol.9, N 1 Fall, 1985.

⁴ General Ё.С. Harbord: American Military Mission to Armenia, International Conclusion, N 151, June, 1920, New York, p.141.

qərara əsasən “İntiqam hərəkatı” (şifrəli adı “NEMSES”) qrupu yaranır. Bu hərəkatın rəhbərliyinə erməni əsilli ABŞ vətəndaşı Şahan Natali adlı birisi gətirilir. Onlar 15 mart 1921-ci ildə Tələt Paşanı Berlində, 5 dekabr 1921-ci ildə Səid Səlim Paşanı Romada, 17 aprel 1922-ci ildə Bahaddin Şakir və Caman Azmi bəyi Berlində, 25 iyul 1922-ci ildə Camal Paşanı Tiflisdə qətlə yetirdilər. “Daşnaksütyun” 1905-1906-cı illər və 1918-ci il mart-aprel ayları Azərbaycan şəhərlərindəki qırğınların da törədicilərindən olmuşdur.¹ Bundan əlavə, I Dünya müharibəsi illərində Cənubi Azərbaycan ərazisinin bir hissəsini işğal edən rus ordusu ilə bərabər bura gələn və yerli ermənilərin törətdikləri cinayətlərin də başında “Daşnaksütyun” partiyasının rəhbərləri və sırası üzvləri durmuşlar. 1918-ci il mart ayında Novruz bayramı günlərində 150 min nəfər əhalisi olan Urmiyada bir gecədə 1500 nəfər dinc insan evlərində qətlə yetirilmişlər. Yəpremlərin, şaumyanların, stepanyanların, petrosların başçılığı ilə Maku, Xoy, Səlmasda yüzlərlə dinc sakin, qadın, uşaq, qoca qılıncdan keçirilmişdir. Bu partiya nəinki türk və ümumiyyətlə, müsəlmanlara qarşı qətlər törətmişdir, hətta öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün öz soydaşlarını da qırılmışlar. Leonard Ramoden Hartil Ohannes Appkesiyan adlı bir erməni zabitinin həyatından bəhs edən “Men are like that” (İnsanlar bunu xoşlayırlar) adlı əsərində bu haqda geniş məlumat verilmişdir: “İnqilabçı hərəkatın başlanmasından bir neçə il sonra Türkiyədə ermənilər tərəfindən qurulmuş və türk hökumətinə qarşı silahlı mübarizəyə hazır güclü bir hökumət vardı. Bu hökumətin öz qanunları, orqanları və bu orqanların əmrlərini həyata keçirəcək olan “manserit”lər adlı peşəkar qatillər ordusu vardı. Rus-yapon müharibəsindən sonra baş verən inqilab zamanı bir müddət Rusiya Ermənistanının müstəqilliyinə nail olmaq mümkün oldu.² Daşnaklar bu fürsətdən istifadə edərək öz inqilabçı hərəkatlarını buraya—Rusiya Ermənistanına yaydılar. Burada terror fəaliyyətinə başladılar. Bu terror fəaliyyəti 1918-ci ilin mart qırğınları ilə leqallaşdı.

1919-cu ildə Qafqaza səyahət edən ingilis jurnalisti Daşnaksütyun partiyası və onun əməllərindən bəhs edərək yazmışdı ki, “bu uzun illər ərzində qabaqcadan düşünülmüş şəkildə erməniləri müsəlmanların üstünə hücum qaldıran terrorçu təşkilatdır. Daşnak üçün öldürülmüş erməni qiymətlidir.³ Əgər bu istənilən dərəcədə istifadə edilsə, təbliğat işi üçün səmərə gətirə bilər”.

İngilis jurnalistinin bu fikri onun qələmə aldığı nəinki 1918-1919-cu illərin erməni-müsəlman qırğını və indiki Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi dövründə də daşnakların və bütövlükdə erməni millətçilərinin təbiətini çox düzgün xarakterizə edir.

1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş fevral inqilabı siyasi partiyaların leqal fəaliyyətinə də imkan yaratdı. Zaqafqaziyanın o zamankı şəraitində milli partiyalar fəal siyasi mübarizə meydanına atıldılar. Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisi içərisində ən nüfuzlu siyasi partiya “Müsəvat” partiyası idi. Gürcü menşevikləri və qatı millətçi “Daşnaksütyun” partiyası diyar əhalisinin müəyyən hissəsi içərisində özlərinə tərəfdan tapmışdılar. Daşnak partiyası öz mürtəce millətçi sifəti ilə milli ehtirasları qızıdırmaq, terror və zorakılıq siyasəti yeritməsi ilə bütün digər siyasi partiyalardan fərqlənirdi.

1918-ci ilin martında Bakıda və Azərbaycanın bəzi qəzalarında bolşeviklərin fitvası ilə erməni-daşnak hərbi dəstələrinin törətdikləri milli qırğın uzun bir dövr ərzində sovet hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi uğrunda və əksinqilab üzərində böyük qələbə kimi qələmə verilmişdir. Başqa tərzdə düşüncələr, əsil həqiqəti gizlətməyənlər də olmuşdur. Elə həmin günlərdə daşnak dəstələrinin dinc əhaliyə divan tutmasını müsəlmanlara qarşı görünməmiş cinayət adlandırılanlar da var idi. Bolşeviklər arasında da həmin faciəni sovet hakimiyyəti üçün qara ləkə hesab edənlər də olmuşdur. Tarixi həqiqətdən uzaq olan məlumatlar qəsdən heç də mart hadisələrinin real mənzərəsini yaratmırdı. Bir neçə yüz nəfərlik müsəlman diviziyası sovet hərbi hissələri və çoxminlik daşnak erməni hərbi hissələri ilə bir cərgədə qoyulur, güc-bəla ilə əlinə ibtidai silah almağa macal tapmış dinc əhali isə “silahlı müsəlman quldur dəstələri” adlandırılırdı.⁴

Mart hadisələri ərəfəsində Bakıda sovet hərbi hissələri ilə yanaşı, xeyli silahlı erməni əsgərləri də var idi. Şaumyanın özünün qeyd etdiyi kimi, 10 minə nədə (6 min sovet, 4 min daşnak) Bakıda si-

¹ “Terrorizm bəşəri bələdir” // “Azərbaycan” qəzeti, 21 aprel 2004-cü il.

² Hartill L.R. Men are like that. Indianapolis, 1928, p.97-99.

³ Siyasi tarix, cild I, B., 1995, səh.58.

⁴ 31 mart—Azərbaycanlıların soyqırımını günüdür” // “Azərbaycan” qəzeti, 26 mart 2004-cü il.

lahlı qüvvə toplamışdı. Demək olar ki, bu qüvvənin qarşısında azərbaycanlılar silahsız idilər. Başda Şaumyan olmaqla Bakı Sovetinin rəhbərliyi “müsəlman əksinqilabçı ünsürlər”,—deyə adlandırdıqları şəhərin azərbaycanlı əhalisini milli münaqişəyə cəlb etmək üçün bəhanə axtarırdı. Tezliklə belə bir imkan tapıldı.¹ Lənkərana yola düşməyə hazırlaşan bir neçə yüz nəfər müsəlman diviziyasının zabıt və əsgərinin tərksilah edilməsi, buna etiraz əlaməti olaraq azərbaycanlıların kortəbii mitinglərinin keçirilməsi və ən nəhayət, sovet hərbi hissələrinin altı dəstəsinə təxribat məqsədilə atəş açılması bolşeviklərin əl-qolunu açmış oldu. Şaumyanın özü etiraf edirdi ki, “Altı dəstənin üzərinə düşmənlər tərəfindən ilk silahlı basqın cəhdindən istifadə edərək cəbhə boyu hücum başladıq”. Əslində bu, “müsəlmanəksinqilabi”, “müsavətçilərin antisovet qiyamı” əleyhinə mübarizə adı altında bolşeviklərin daşnaklarla birlikdə dinc, silahsız, azərbaycanlı əhalisinə qarşı qabaqcadan düşünülmüş və həyata keçirilən milli qırğın idi.² Qırğın zamanı şəhərin müsəlman məhəllələri şiddətli atəşə tutulur, dinc əhali qırılır, qarətlər baş alıb gedirdi. 1918-ci il martın son üç günü ərzində aramsız davam edən döyüşlər əslində azərbaycanlılara qarşı soyqırım idi. Bu soyqırım zamanı 12 mindən çox günahsız azərbaycanlı qanına qəltan edildi. Həmin soyqırımında daşnakpərəst A.Mikoyanın başçılıq etdiyi “Qırmızı Qvardiya” dəstələri də iştirak etmişdilər. Hətta İçərişəhərə hücum zamanı A.Mikoyan yaralanmışdı. “İnqilabi əksinqilabdan müdafiə” adı ilə çıxış edən bu quldur dəstələri Bakının ən gözəl memarlıq abidələrindən olan “İsmailiyy”ni yandırmış, “Açıq söz”, “Kaspi”, “Baku” və b. qəzet və jurnalların redaksiyalarını dağıtmış, Təzə Pir məscidinə böyük ziyan vurmuşdular.³ Bolşeviklərin yaxından iştirakı ilə əksinqilaba qarşı müharibə bayrağı altında Azərbaycanın Şamaxı, Quba, Göyçay, Lənkəran, Qarabağ və Naxçıvan bölgələrində ermənilər milli qırğın törətmişdilər. Bu qırğınlar bolşevik donu geyən daşnak Q.Korqanovla birlikdə Amazaspın, Avetisyanın, Lalayansın, Petrovun quldur dəstələri tərəfindən törədilmişdi. Qırğınlar zamanı 15-20 min azərbaycanlı öldürülmüşdü.⁴

Erməni tarixçisi Hovanesyan belə bir faktı qəbul edir ki, I Dünya müharibəsi yaxınlaşdıqca Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan arasında “beynəlxalq” müharibə qızışırdı. Əslində isə beynəlxalq müharibəni ermənilər başlamışdı. Hər halda, türk ordusu regiondan çıxan kimi ermənilər dağlarda nəzarəti ələ keçirmək üçün hər cür cəhdlərini işə saldılar.

1918-ci ildən bu günə kimi Ermənistanın iki əsas ixracı olmuşdur: öz “tarixi vətən”lərindən xaricə axışan öz milləti və terrorizm! 1918-ci ildən bu günə kimi Ermənistanın bir əsas idxalı olmuşdur və olmaqda davam edir: başqa xalqlardan alınan xarici yardım!

1919-cu ilin fevralında ABŞ konqresi 100 milyon dollarlıq fond qanunu qəbul etdi. Bu pullar “ermənilərin, suriyalıların, yunanların və indi və ya əvvəllər Türkiyənin subyekti olmuş Kiçik Asiyadakı Amerika ilə düşmən olmayan digər xristian və yəhudi əhalisinə” kömək üçün nəzərdə tutulmuşdu”.⁵

1919-cu ilin son rübünə kimi dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən və özəl amerikan kömək təşkilatları erməni xalqına 20 milyon dollardan artıq qiymətləndirilən ərzaq və pul yardımı etmişdi. Bu məbləğin yarısından çoxu, xüsusilə birbaşa Ermənistan Respublikasına verilən hissə Amerika Kömək İdarəsi vasitəsilə maliyyə yardımı aldı. İdarənin baş direktoru Herbert Huver ARA və ACRNE təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyirdi. ARA-nın hər gəmişi üçün erməni hökuməti Birləşmiş Ştatların xəzinəsinə ödənməli olan xüsusi vəd sənədi yayırdı, ACRNE-nin bütün köməklisi isə Amerika xalqının erməni xalqına birbaşa hədiyyəsi idi.

Ermənilərə 1920-ci ildən sonra yeganə real “köməyi” Rusiya göstərdi. 1923-cü il yanvarın 27-də Çiçerin Lozanna konfransına bildirdi ki, Rusiya və Ukrayna hökumətləri xaricdəki erməni qaçqınlarının böyük bir hissəsini öz ərazilərində yerləşdirmək niyyətindədir. Bu zaman “Çiçerin yoldaş” tamamilə haqlı olaraq göstərdi ki, sovet nümayəndə heyəti Erməni məsələsinin müzakirəsində iştirak et-

¹ Rəhimzadə A. Həyat bizi terrorizmə qarşı barışmaz mübarizəyə səsləyir.//Dirçəliş—XXI əsr. N 51, 2002, səh.41-42.

² Laury H. Nineteenth and Twentieth Century Armenian Terrorism. Symposium on International Terrorism. Ankara, Turkey (Ankara Universitu Press), 1984, p.161-162.

³ Араслы Дж. Четвертая мировая война. Информационно-аналитический справочник по негосударственным системам, Б., 2002, стр.71.

⁴ İsgəndərov A. 1918-ci il mart soyqırımının tarixşünaslığı, B., 1997, səh.29-30.

⁵ Samuel A.Uimz. Göstərilən əsəri. B., 2004, səh.132.

məkdən uzaqlaşdırıldığına görə həmin məsələ lazımı şəkildə həll oluna bilməzdi. Çiçerinin məktubu xaricdəki erməni dairələrində hədsiz dərəcədə güclü əks-səda doğurdu; bir sıra siyasi və xeyriyyə cəmiyyətləri, partiyalar sovet hökumətinə minnətlərliqlərini bildirdilər, həmçinin Rusiyanın təklifinin həyata keçirilməsinə dair planları haqqında məlumat verdilər.

“Böyük Ermənistan” ideyası ölmədi. Bu Sovet Ermənistanında böyük təsərrüfat və mədəniyyət işləri “diaspor”dakı erməni siyasi partiyalarının ideologiyasına çevrildi. Daşnaklar, “Hnçak” və “Ramkavor”çılar terror və silahlı müdaxilə yolu tutaraq, bu sahədə Qərbdəki əlaltıları ilə müdhiş və xain planlar cızmağa başladılar.

1920-ci ildə Cənubi Qafqazda başlanan Sovet Rusiyası işğalları Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yaradılan Ermənistan Respublikasından da yan keçmədi. Bu proses Azərbaycan üçün fəlakət idisə, Ermənistan üçün bir hədiyyə idi. Erməni ideoloqları belə düşünürdülər ki, məhz bu xristian imperiyasının tərkibində onlar öz niyyətlərinə nail olub, Qafqazda yeganə dövlət olacaq “Böyük Ermənistan” dövlətini qura biləcəklər. Hələ 1918-ci il dekabr ayının 14-də bu məqsədlə Gürcüstana hücum edir, lakin bu xaincəsinə hücumun heç bir nəticəsi olmur. Azərbaycanla bağlı siyasətləri də ki, hər kəsə bəllidir. Yarandıqları ilk gündən bütün qonşu dövlətlərdə olduğu kimi, Ermənistana da dostluq və tərəfdaşlıq təklif edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti əks reaksiya gördü və bu xəyanətlərin nəticəsində Qarabağda üsyanları yatırmağa başı qarışan Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi.¹

1919-cu ildə, mart ayında Parisdə “Haydad” (mənası “Erməni məhkəməsi” deməkdir) adlı terrorçu təşkilatı yarandı. Bu terrorçu təşkilat yarandığı ilk gündən Azərbaycana qarşı xüsusilə qəddarlıq nümayiş etdirir. Hələ XX əsrin 20-ci illərində Bakıdakı neftli ərazilərdə bir sıra yanğınlar törətmişlər. Bundan başqa, bu təşkilat əsasən mənəvi terrorla məşğul olur.² 1994-cü ildə “ASALA” və “Haydad” təşkilatları arasında aparılan danışıqlar nəticəsində ikincinin Azərbaycanla bağlı üzərinə düşən vəzifələr əsasən aşağıdakı kimidir:

- iqtisadi strategiyanı müəyyənləşdirən kadr potensialını iflic etmək, parçalamaq;
- müxalifət-iqtidar münasibətlərinin son ziddiyyət nöqtəsindən istifadə etmək;
- tanınmış şəxslərin terror yoluyla aradan götürülməsi;
- mənəvi terror.

“Haydad”ın dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Almaniya, Fransa, Livan, ABŞ, Böyük Britaniya, Avstriya, Rumıniya, Suriya və İordaniya zəngin bank hesabları vardır və Türkiyə, İran, Rusiya, Ermənistan və digər ölkələrdə yaşayan zəngin ermənilər istənilən vaxt erməni kilsəsi vasitəsilə bu bankların hesablarına yardım edə bilirlər. Təşkilatın lideri Ağa Ağayandır.³

1918-ci ildə Azərbaycanın qərb torpaqlarını qəsb edərək Ermənistan adlanan dövlət quran və 1920-ci ildə elə bu sərhədlər çərçivəsində Sovet imperiyasına birləşdirilən ermənilər bir müddət öz terror fəaliyyətlərini dayandırdılar. Lakin onlarda heç bir zaman olmayan bir dövlət quraraq öz xəyallarını gerçəkləşdirən ermənilər və onlara rəhbərlik edən terror təşkilatları düşünmək olardı ki, öz qanlı fəaliyyətlərinə son qoyacaqlar. Amma belə olmadı. Onlar daha da azğınlaşaraq fəaliyyət istiqamətlərini bütün türk dünyasına və müsəlman aləminə çevirdilər.⁴

1920-ci illərdə erməni terror təşkilatları ADR-nin görkəmli dövlət xadimlərinin terror vasitəsilə fiziki cəhətdən aradan götürülməsinə başladı. Sabiq daxili işlər naziri Behbudxan Cavanşir, kabinetin sədri və hökumətin başçısı Fətəli xan Xoyski, türk ordu komandanı Camal paşa qanına qəltan edildilər. Bu terrorçu siyasət sovet dövründə də davam etdirilmişdir. İkinci Dünya müharibəsi illərində təqribən yüz min erməni “Üçüncü Reyx”in tərkibində **yəhudilərin məhv edilməsi prosesində** iştirak etmişlər. II Dünya müharibəsinin bitməsindən və dünyadakı siyasi proseslərin müəyyən qədər öz qaydasına düşməsindən sonra erməni terroru da fəallaşdı. Bu fəallıq bu günə qədər davam etməkdədir. Bu dövrdən etibarən erməni terrorizminin ikinci mərhələsi başlayır. Erməni terrorizminin ikinci mərhələsi birinci mərhələsindən daha da qanlı nəticələrlə müşayiət olunurdu. Ən son mərhələ isə qanlı terror ak-

¹ Асадов С., Мамедов И. Терроризм. Причина и следствие. Б., 2001, стр.29-30.

² Somer T. Armenian terrorism and the Narcotic Traffic. Symposium on International Terrorism. Ankara, Turkey (Ankara University Press), 1984, p.146.

³ Балоян Ренди. “Убитые турецкие дипломаты невиновны?”—“Асбарез”, 1 декабря 1984 г.

⁴ “Erməni xisləti”//“Xalq qəzeti”, 28.03.2004.

siyalarının, Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələrin artması ilə tarixin yaddaşında qalmışdır. Erməni terrorçuları bu gün də aşağıdakı xüyalara xidmət edirlər:

- 1) “Böyük Ermənistan” ideyasını reallaşdırmaq;
- 2) Erməni xalqının 1915-ci ildə türklər tərəfindən soyqırma məruz qaldığını sübut etmək və bunun müqabilində Türkiyə Cümhuriyyətindən kompensasiya almaq;
- 3) Dünya dövlətlərinin siyasi həyatında həlledici rol oynamaq.¹

Erməni terror təşkilatlarının yuxarıda sadalanan məqsədlər uğrunda törətdikləri terror nəticəsində minlərlə insan, o cümlədən 50-dən çox türk diplomatı qətlə yetirilmiş, minlərlə insan xəsarət almış, dəyəri milyon dollarlarla ölçülən maddi ziyanlar vurulmuşdur.

Müasir dövrimüzdə “Daşnaksütyun” və “Hnçak” partiyaları tədricən öz fəaliyyətlərinin istiqamətini siyasi yönə dəyişsələr də bu günə qədər onlarla terror təşkilatına hamilik edirlər. Təbliğət və reklam hər zaman erməni terror təşkilatlarının diqqət mərkəzlərində olmuşdur.²

Hal-hazırda dünyada onlarla terrorçu-cinayətkar erməni qrup və cəmiyyətləri müxtəlif adlarla fəaliyyət göstərir. Bunların adları və törətdikləri cinayətlər barədə Rusiyada nəşr edilən qəzetlərdə, Fransada, ABŞ-da, Türkiyədə, Almaniyada, Norveçdə, Polşada, Finlandiyada çıxan jurnallarda və məşhur televiziya kanallarında mütəmadi olaraq məlumat verilir. Hal-hazırda bu təşkilatların fəaliyyəti intensivləşir. Hər yerdə öz mənfi niyyətlərini həyata keçirməkdən çəkinməyən ermənilər hətta öz daimi hamilərinə qarşı da öz qanlı əməllərindən çəkinmirlər.

Erməni terrorizmi metod və vasitələrinə görə rus terrorizmi ilə bağlanmış şəkildədir.³

Bu məqamda təqribən yetmiş il əvvəl Arkanaz Mravyanın erməni terrorizmi haqqında etirafları, onun beynəlxalq aləmdə törətdikləri barədə fikirlərini göstərmək yerinə düşərdi. O, özünün “Daşnaksütyunun böhranı” adlı əsərinin 37-ci səhifəsində yazır: “Genişmiqyaslı üsyan qaldırmaq üçün daşnaklara böyük qüvvə lazım deyil. Onlar Avropa dövlətlərinin diqqətini çəkmək üçün aksiyalar zamanı çoxlu insanın ölməsini istəyirlər”. Eyni fikirlər Skotland-Liddeldə də öz yerini tapmışdır: “Ermənilər hər zaman qarşıdurma axtarışındadırlar. Buna nail olanda isə bunu elə göstərirlər ki, guya onları günahsız yerə cəzalandırıblar. Amma əslində bu onların haqqıdır. Daşnak üçün hər bir erməni qiymətli-dir”.⁴

Keçmiş Sovet İttifaqı tərkibində yaşayarkən Azərbaycanda və Ermənistanla həmsərhəd olan digər regionlarda yanğınların, partlayışların, qətl hadisələrinin, mülki şəxslərin girov götürülməsinin tez-tez şahidi olmuşuq və hətta bunlar adi hala çevrilmişdi. Terror xaricdə yaşayan ermənilərin və Ermənistan Respublikasının (eyni zamanda keçmiş Ermənistan SSR-in) öz niyyətlərini həyata keçirmək üçün qonşu dövlətlərə qarşı həyata keçirdiyi siyasətdir. Dışlərinə qədər silahlanmış erməni silahlı terrorçu təşkilatları nəinki yuxarıda göstərilən regionda, həm də dünyanın bir çox yerlərində terrorlar həyata keçirmişlər. Məhz buna görə də erməni terrorizmi beynəlxalq terrorizmin tərkib hissəsi kimi öyrənilməli, tədqiq edilməli, dünyaya belə çatdırılmalı və ona qarşı bu kontekstdən mübarizə aparılmalıdır.

XX əsrin 70-80-ci illərində erməni terrorçularının dünyada törətdikləri terrorun miqyası hər kəsə bəlli idi. Hətta ermənilərin özləri də bu terrordan cana doymuşdular. Çünki bu illərdə qətlə yetirilən türk diplomatlarının hansınınsa 1915-ci il qondarma soyqırımına heç bir aidiyyəti yox idi. “Ermənilər heç bir zaman türk bayrağı altında yaşamayacaqlar. Şübhəsiz qeyd etmək lazımdır ki, onların heç biri 1915-ci ildə baş verən hadisələrdə günahkar deyildirlər”. Bu sətirlərdə deyilən fikirlər bir erməninin etirafı kimi də qəbul edilə bilər. Lakin onun sonrakı fikirləri bu düşüncəni alt-üst edir. O, yazır: “Bəli, bu təbiidir ki, onlar (qətlə yetirilən türk diplomatları) 1915-1918-ci illərdə erməniləri qranlarla heç bir vaxt əlaqəli olmamışlar. Lakin 1,5 milyon insanın soyqırma uğradılmasını etiraf etməyən hökumət

¹ Loury H. Nineteenth and Twentieth Century Armenian terrorism. Symposium on International Terrorism. Ankara, Turkey (Ankara University Press), 1984, p.174.

² Həsənov N.F. Terrorçuluq və onun mahiyyəti. Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri (elmi məqalələr məcmuəsi), B., 2004, səh.31.

³ Асадов С., Мамедов И. Терроризм. Причина и следствие. Б., 2001, стр.58.

⁴ Война с мусульманами, армяне снова нападают. Скотланд Лиддел, Тбилиси, 1919, 30 января.

bu işlərdə günahkardır”.¹ Biz bu qədər terrora əsas olan bu uydurma soyqırım problemə xarici millətin dili ilə cavab verəcəyik. Stenford Şou özünün 1977-ci ildə çap edilən “History of Ottoman empire and modern Turkey 1808-1975” əsərində yazır: “1915-1918-ci illərdə baş verənlər dünya müharibəsinin pisləklərindəndir”. O, daha sonra 200 min erməninin həlak olmasından danışaraq qeyd edir ki, onlar da minlərlə türkün qətlində günahkardılar.²

Azərbaycan MEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunun açıqlamalarına görə, 1998-ci ildən Ermənistanın Razdan şəhərində qeyri-leqal “nüvə bürosu” fəaliyyət göstərir. Ona şəhərdən 35 kilometr aralı yerləşən dərman preparatları fabrikinə maliyyələşdirən İraq erməni Hüseyn Qəffur başçılıq edir. Bu adam həm də radikal islamçı “Əsbat əl-Ənsar”ın maliyyə mənbəyidir ki, həmin təşkilat “əl-Qaidə”ni nüvə materialları ilə təchiz edir. Ermənilər məşhur terrorçu təşkilat olan “əl-Qaidə” ilə sıx əlaqə saxlayırlar. “Əl-Qaidə”nin “Vanquards” analitiklər qrupuna 1992-1996-cı illərdə Yerevanın Fizika İnstitutunda işləyən, sonra isə Moskvaya köçən Levon Mikaelyan başçılıq edir. Rusiya Federasiyasında plutonium oğurluğunda iştirak edən iki erməni guya xeyriyyəçi “Hayastan” təşkilatının üzvüdür. İlk məlumatlara görə, bu ölkədən oğurlanmış kiçik ölçülü nüvə silahlarının bir hissəsi “Həmas”da, “əl-Qaidə”nin gizli qruplarında, digər hissəsi İraqdakı “Qüdsün gücü” təşkilatında və kürd separatçılarındadır. Rusiyadan yoxa çıxmış 84 ədəd kiçik ölçülü nüvə silahının bir neçəsi Dağlıq Qarabağ ərazisində saxlanılır.³ Ermənistanın və ona havadarlıq edən ölkələrin milli təhlükəsizlik və kəşfiyyat sənədlərində Dağlıq Qarabağ ərazisinə nüvə bazası kimi baxılır. Ermənistan 2000-ci ilin dekabrında qəbul etdiyi nüvə proqramının 4 maddəsində işğal Dağlıq Qarabağın adı çəkilir, Kəlbəcər, Şuşa, Laçın “nüvə zonaları” hesab edilir.

Bu gün ermənilər öz xainliklərinin Osmanlılarla müzakirəsi üçün Türkiyə ilə “barışıq” adlandırdıqları komissiyada işləmək istəyirlər. Əsl erməni ənənəsindən xəbərdar olan türklər isə nə danışıqlara gedəcək, nə də ermənilərin bəd əməllərinə imkan verəcəkdir. Türklər belə bir faktı qəbul etməli və inanmalıdır ki, dünyada dolaşan bütün saxta nağıllar yalnız və yalnız erməni faktlarının variantıdır (heç vaxt həqiqətə əsaslanmayan) və onları müzakirə etməyə dəyməz.

“Barışıq komissiyası” haqqında əsas xəbər “Turkish Times” qəzetinin 8 avqust 2001-ci il tarixli sayında dərc edilmişdi. Komissiya üzvləri adından birə bəyanatda onlar elan etmişdi ki, “Biz hamımız belə bir fikirlə razılışıq ki, genosidin olub-olmamasına münasibət haqqında bu komissiya iş aparmır. Beynəlxalq birlik və biz artıq o məsələyə müzakirə obyektı olmayan fakt kimi baxırıq və bu fakt bizim müzakirələrin əsasıdır”.⁴

Çox təəssüflər olsun ki, qətlə yetirilən türk diplomatları ilə bağlı heç bir erməni terror təşkilatı beynəlxalq məsuliyyətə cəlb olunmamışdır. Dünya dövlətlərinin mərkəzi şəhərlərinin mərkəzi küçələrində hər kəsin gözü önündə qətlə yetirilən türk diplomatlarının taleyi heç kəsi maraqlandırmır.

Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqın ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən—min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış mərkəzi dağıdılıb viran viran edilmişdir.⁵

Xalqımızın deportasiyaya uğramasını və genosidə məruz qalması probleminin işlənməsi və təbliği kompaniya xarakterli deyil, daimi olmalıdır. qan yaddaşı tarixin səhifələrinə köklü şəkildə həkk olunduğundan onu unutmaq cinayət olardı.

Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı 1918-1920-ci illərdə soyqırım və 1930-1938-ci illərdə repressiya aksiyası həyata keçirilməsinə baxmayaraq, Ermənistanın Türkiyəyə və İran sərhədləri, eləcə də Azərbaycan və Gürcüstan sərhədləri boyunca yenə də əsasən azərbaycanlılar yaşayırdılar.

¹ Балоян Ренди. “Убитые турецкие дипломаты невиновны?”—“Асбарез”, 1 декабря 1984 г., стр.14.

² Армянский геноцид: миф и реальность. Б., 1992, стр.189.

³ “Erməni terrorçuları “Əl Qaidə” ilə sıx əməkdaşlıq edir.”//“Azərbaycan”. 19 avqust 2004.

⁴ <http://www/terror.gen.tr./turkce/propaqanda/eleman/ozellikler.html>.

⁵ 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlardan kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 18 dekabr 1997-ci il.

İrəvan şəhərinin ətraf rayonları ən münbit torpaqlar hesab edilirdi və həmin rayonlarda da azərbaycanlılar əksəriyyət təşkil edirdilər.

1970-1980-ci illərdə erməni terrorçuları yer üzünü dolaşaraq yetmiş türk diplomatını, onların ailələrini və günahsız mülki şəxsləri öldürdülər. Türkiyədən başqa digər ölkələrdəki erməni kilsələri bir-birinin arxasınca baş verən ölüm hadisələrini sükutla qarşıladı. Sakit dayanması ilə Erməni kilsəsi dünyanın müxtəlif ölkələrindəki terror hadisələrinə şərik çıxdığını sübut etdi. İyirminci və iyirmi birinci əsrlərin ən böyük faciəsi Ermənistanın və Erməni Qriqoryan kilsəsinin sanki tarixin uzaq və qaranlıq dövrlərində olduğu kimi yaşaması və fəaliyyətini davam etdirməsidir. Elə bil ayrıca dövlət olan Erməni Qriqoryan kilsəsi “erməni əzabkeşliyi” məfhumunu icad etmişdir. Belə əzabkeş komitələri bütün Avropada geniş yayılaraq özlərinə “heketik” axtarır. Bu gün erməni Qriqoryan kilsəsi belə əməllərlə məşğuldur.¹

Hələ SSRİ süqut etməmişdən əvvəl Azərbaycanda ekstremist fəaliyyətlərlə məşğul olan erməni terror təşkilatları da yaranmışdı. Onlardan biri XX əsrin 80-ci illərinin II yarısında Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ ərazisində tərribatçı fəaliyyət göstərən “Krunk” erməni ekstremist təşkilatı xaricdəki erməni “milli müqəddəratın müstəqil təyin edilməsi birliyi” və “Siyasi məhbusların müdafiəsi üzrə erməni komitəsi”nin himayəsindən istifadə edərək “55-lər komitəsi” adlanan orqanın göstərişləri əsasında anti-azərbaycan ruhlu fəaliyyət göstərir, iğtişələr törədirdilər. Onların əsas məqsədi hansı yol ilə olursa olsun Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistanla birləşdirmək idi. Bu yolda onlar həm Ermənistanda həm də Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılara qarşı terrorlar törətməklə onları Ermənistandan zorla qovmaqdan da çəkinməmişdilər.² Bu təşkilat 1988-ci ilin 24 martında SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə buraxıldı (buna baxmayaraq təşkilat bu gün də fəaliyyət göstərir). Lakin “Krunk” təşkilatından daha da separatçı, tərribatçı “Qarabağ komitəsi” vardı. Bu komitənin də əsas məqsədi Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək idi. Bu komitə Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi tələbi qəti rədd edilərdisə o zaman Qarabağ erməniləri SSRİ-nin tərkibindən çıxmalı və bundan sonra Ermənistanın tərkibində olmaq şərti ilə SSRİ-yə daxil olmaq haqda SSRİ Ali Sovetinə müraciət etməli idilər. Bütövlükdə həmin plan baş tutmazdysa, o zaman SSRİ Konstitusiyasına görə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti öz müqəddəratını müstəqil həll etmək hüququna malik olmadığından belə səlahiyyətlərə malik olan Ermənistan özü Dağlıq Qarabağın tərkibinə daxil olduğunu bəyan etməli, paytaxtı Stepanakert (Xankəndi) olacaq “Arsax Erməni Respublikası” təşkil olunmalı idi.³ Bu plana görə Ermənistan və eləcə də İrəvan bu respublikaya daxil olmalı idi. Bu təşkilatın ideoloqlarının planları bununla bitmirdi. Belə ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistan tərəfindən işaq edildikdən sonra ərazi iddiaları davam etdirilməli idi. Komitənin liderlərindən olan Levon Ter-Petrosyan 1988-ci ildə “TIMES” qəzetinə müsahibəsində deyirdi: “Biz məqsədimizə nail olacağımız təqdirdə də bu hərəkət xalqımızın iradəsinin ifadəsi kimi davam etdirilməlidir”. Buradan açıq-aydın görünür ki, ermənilər hər zaman olduğu kimi bu gün də “Böyük Ermənistan” xülyası ilə yaşayırlar və onların bütün təşkilatları bu avantürist amala xidmət edirlər.⁴

Son dövrlərdə işğal olunmuş 20 faizdən çox Azərbaycan torpaqlarında da erməni birləşmələri məskunlaşmağa başlamışlar. Bu terrorçu birləşmələrin əsas maliyyə bazalarını nüvə proeyktləri, silah istehsalı, narkotik maddələrin istehsalı və onların qeyri-leqal dövriyyəsi gələn gəlirlər təşkil edir. Azərbaycanın ermənilər tərəfindən işğal olunan ərazilərində ASALA və Haydad (“Erməni məhkəməsi”) kimi terror birləşmələrinin hərbi təlim-məşq bazaları vardır.⁵ Bunlardan əlavə, erməni terror birləşmələri ilə yaxın münasibətlərində olan digər terror birləşmələri də öz təlim bazalarını hələlik heç bir dövlətin nəzarəti olmayan bu ərazilərdə qurmuşdurlar. Livan vətəndaşı olan Ter-Qriqoryanın rəhbərliyi ilə Kəlbəcərdə “Qayıdan qəhrəmanlar”, Samoyanın rəhbərliyi ilə Laçında “PKK” terror təşkilatının xüsusi qrupu, Zəngilanda “Həmas” terror təşkilatının “Ziyəddin əl-qisas” qrupu, Xankəndində Yunanıstanın “Milli dirçəliş” təşkilatı hələ də terrorçu fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Yuxarıda göstərdi-

¹ Луков Б. Усама Бен Ладен. Союз террора и бизнеса.//Азия и Африка, N 10, 2001, стр.49.

² www.ermeni sorunu.gen.tr./e3-html.

³ Махмуд Исмаил. Правда об армянской агрессии. Б., 1996, стр.5-9.

⁴ Siyasi tarix, II cildə, B., 1995, II cild, səh.291.

⁵ “АСАЛА сотрудничает с радикальными ливанцами?”—“Армения репортер” 9 июня 1987 г.

yimiz erməni terror təşkilatları dünyanın müxtəlif şəhərlərində yüzlərlə terror aktları həyata keçirmişdilər. Bu aksiyaların nəticəsində 2000-nə qədər insan qətlə yetirilmiş, xəsarət almışlardır. Sadəcə 1989-1994-cü illər ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən 30-a yaxın terror aktı nəticəsində 300-ə qədər soydaşımız qətlə yetirilmiş, 500-dən çoxu yaralanmış və şikəst olmuşdur.¹ Lakin bu gün də erməni terror təşkilatları sakit durmur və yeni-yeni terror aksiyaları həyata keçirməyə hazırlaşırlar. Ancaq regionumuzun güclü və qüdrətli olan dövlətləri və o cümlədən Azərbaycan buna qarşı ciddi fəaliyyətə keçmişlər. Əsasən Türkiyə ilə Azərbaycanın apardığı və bundan sonra həyata keçirəcəyi siyasət nəticəsində güman etmək olar ki, ermənilər bu mənfur niyyətlərinə nail ola bilməyəcəklər.

Ermənistanın apardığı dövlət terrorizminin hərbi qanadı 1993-cü ilin yayına qədər aktiv şəkildə davam etmiş və nəticədə Dağlıq Qarabağla yanaşı böyük bir ərazi işğal olunmuşdur. Erməni işğalında terrorizm ünsürlərinin olduğunu göstərmək üçün, terrorizmin yuxarıda yer alan nəzəri izahı əsas götürülərək, bir neçə konkret fakt irəli sürülə bilər. Əvvəla, terrorizmin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri təhdid edərək qəbul etdirməkdir ki, erməni işğalı zamanı bunun saysız-hesabsız nümunəsi görülmüşdür. Ən dəhşətli nümunəsi isə 26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində törədilən misli görünməyən qətlərdir.² Burada ermənilərin hədəfi sadəcə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri deyil, həm də dinc əhali olmuşdur. Silahsız xalqa qarşı törədilən amansız münasibətin başlıca məqsədi Azərbaycan xalqının iradəsini qırmaq olmuşdur. Terrorizmin ikinci xarakterik xüsusiyyəti, hökumətə təzyiq edərək öz istəklərini qəbul etdirməkdir. Qarabağ hadisələrində bunun da nümunələri çoxdur. Ermənistan Respublikası işğalçı dövlət olmaqla yanaşı, eyni zamanda terroru dəstəkləyən və terroru öz niyyətini həyata keçirmək üçün mühüm vasitələrdən biri sayan dövlətdir. Amerikan hüquqşünası Samuel A. Uimsin yazdığı “Ermənistan. Terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri” əsərinin 357-ci səhifəsində çox maraqlı fakt vardır. Burada deyilir: “Nyu-Yorklu amerikan-erməni (Qriqoryan) 1993-cü ildə Ermənistanla müharibəyə kömək üçün Üsəma bin Ladenin adamlarının bir neçə qrupunu dəvət etdiyinə görə Azərbaycan hökumətini ittiham edir. **Əslində isə bin Ladenin öz pulunun çoxunu Ermənistanda saxlaması haqqında ABS agentliyi zəbər yaymışdır.** Nəticədə amerikan-erməni kolonistləri həmin şəbəkəyə saysız-hesabsız məktublar və elektron poçt məktubları göndərərək, habelə çoxlu telefon zəngləri edərək həmin faktın bəyan edilməsinə öz etirazını bildirmişdir. Onlar üçün ən vacibi o idi ki, televiziya ekranlarında həmin əhvalat Ermənistanın üzərinə pis kölgə salmışdı.

Azərbaycan Respublikası terrorizm probleminə mücərrəd bir hal kimi və ya ehtimal mövqeyindən yanaşmır. Artıq 16 ildir ki, ölkəmiz Ermənistanın dövlət terrorizmi siyasətinin hədəfinə çevrilmişdir. Beynəlxalq vasitəçilərin də belə həllini tapa bilmədiyi Dağlıq Qarabağ problemini mahiyyət etibarində Ermənistanın Dağlıq Qarabağ terrorizmi siyasəti və Qarabağ ermənilərindən ibarət terror qruplarının separatçı fəaliyyəti nəticəsində yaranmışdır.³

“Erməni terrorizmi” fenomeni bəşəriyyətin, xüsusilə də türklərin tarixində zorakılıq problemi ilə bağlıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən qeyd etmək lazımdır ki, erməni terrorizmi çox zaman milli, dini, sosial və siyasi sferalardan qaynaqlanıb daha dəhşətli və amansız formalarda təzahür edir.

İki əsrdən artıq erməni terrorizmindən əziyyət çəkən xalq olaraq Azərbaycan xalqı bu terrorizmin daha çox etnik və ərazi motivlərinə qarşı mübarizə aparmalı olmuşdur.

Hələ XIX əsrin sonu—XX əsrin əvvəllərində davakar erməni dairələri və terrorçu təşkilatları, şovinst ideoloqlar bir ağızdan qışqırırdılar ki, “erməni məsələsi”nin həlli üçün qan tökmək “Türkiyə Ermənistanı” torpaqlarını qan seli ilə suvarmaq gərəkdir.

Təşkilatlanmış siyasi qüvvələr erməni məsələsini qanlı terror vasitəsi ilə həll etmək yolunda tarixən böyük canfəşanlıq göstərmişlər. Bu məqsədlə “Daşnaksütyun”, “Hnçak”, “ASALA”, “Ramkavar”, “Armenakan” və s. terrorçu təşkilatlar öz qanlı niyyətlərini həyata keçirirdilər. Erməni terror təşkilatları erməni məsələsini həll etməyin yeganə yolunu siyasi terrora görürdülər. Siyasi terror Türkiyə və Azərbaycanda kütləvi xarakter almışdı. Rusiyada və Qərbdə fəaliyyət göstərən təşkilatlar, ter-

¹ Армянский терроризм в Азербайджане (Доклад ООН ГА IX сессии, 1994, Решение 49 (60)).

² Kazımlı E. Bəşəriyyətin yeni bəlası—beynəlxalq terrorizm.//“Dirçəliş-XXI əsr”, N 50, aprel, 2002, səh.133.

³ Mustafayev A. Qadınlar və beynəlxalq terrorizmin qlobal təhlükəsi problemləri. “Dirçəliş-XXI əsr”, N 54, 2002, səh.145.

rorçu qruplar ancaq Türkiyə və Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən həmkarlarına yardım edirdilər. Məqsəd isə aydın idi: əvvəlcə Türkiyə ərazisində ayrıca erməni dövləti yaratmaq xülyasını gerçəkləşdirmək, sonra isə dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan yaratmaq proqramını həyata keçirmək. Həm də bu məqsədə davakar dairələr yalnız terror, silah gücünə nail olmaq istəyirdilər.

Bu məqsədlə XX əsrdə Azərbaycan xalqının başına çox müsibətlər gətirildi. 1905-1907-ci illərdə xalqımız genosidə məruz qaldı. 1918-1920-ci illərdə, 1948-1953-cü illərdə və nəhayət 1988-ci ildə milyonlarla vətəndaşımız tarixi torpaqlarından qaçqın düşdü. Xalqımızın başına Sumqayıt, 20 Yanvar, Xocalı, Kəlbəcər, Laçın və s. müsibətlər və faciələr gətirildi. Yüzlərlə qadın və uşaq, qoca və xəstə erməni vəhşiliyinin və zülmünün qurbanı oldu.

Lakin, bütün bunlar xalqın qürurunu sındırmadı, belini bükmədi. Müstəqillik yolunda mətin addımlarla addımlayan respublikanın erməni qəsbkarlarına qarşı sərt üzünü göstərdi, erməni terrorizmini ifşa etdi və onların göstərdiyi vəhşilikləri hazırda da dünyaya çatdırmaqda davam edir.